

השכלה. גבוהה?

פרופ' שמואל ליימן-ווילצין, ראש המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

בלוג מס' 42 – הפרטה ציבורית של ההשכלה הגבוהה

לפני יומיים התבשרנו (<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/725062.html>) שהות"ת (הוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה) החליטה לא עוד להתיר תוכניות לימוד חיצוניות בתוך הקמפוס מכמה סיבות: הן גובות הרבה יותר שכר לימוד ולכן מפלות בין אמידים יותר ואמידים פחות; הן משתמשות בתשתית הציבורית (בניינים, ציוד וכו') אשר ממומנת לרוב על ידי כספי ציבור; ורמתן נמוכה מאחר והן צריכות "לשרת" (להיטיב עם) ה"לקוחות" הפרטיים. כמובן, אין זו המלה האחרונה – ניתן לצפות שחלק מהמוסדות ילחמו נגד זה – אולם שורש הבעיה לא יעלם במהרה. לכן, יש לחפש מזור בכיוונים אחרים.

מקור הבעיה הוא בקיצוצים הדרסטיים שנגזרו על ההשכלה הגבוהה בארץ בשנים האחרונות (ועוד יבוצעו בשנה הקרובה). כדי לממן את הגירעונות, החליטו האוניברסיטאות על שני מהלכים עיקריים (מעבר לפיטורין ו"התייעלות"): 1- פתיחת תוכניות "יוקרה" יקרות; 2- תוספת סטודנטים רגילים למוסד מעל המספר המסובסד של הות"ת (כדי להרוויח לפחות את שכר הלימוד שלהם). שתי דרכים אלו, כמובן, גם מורידות את רמת הלימודים: יותר סטודנטים בכיתה ועומס בהוראה; הורדת הדרישות בתוכניות המיוחדות כדי לאפשר לסטודנטים לסיים את לימודיהם ב-12 או 16 חודשים. אם כן, האוניברסיטאות נמצאות בין פטיש הקיצוצים לבין סדן רמת ההוראה והמחקר. מה ניתן לעשות?

הצעתי תגרור תגובה אינסטינקטיבית נגדית מרוב הקוראים, כך שאבקש לקרוא עד סוף ההסבר ולהשאיר את הראש פתוח. הפתרון הוא "הפרטה ציבורית".

לכאורה, תרתי דסתרי. אולם הכוונה להשאיר את האוניברסיטאות כמוסדות ללא כוונות רווח כאשר בעת ובעונה אחת הן פועלות על פי כללים כלכליים גרידא. הדבר יחסית פשוט: על האוניברסיטאות להחליט (כל אחת לחוד) כמה שכר לימוד לגבות עבור כל תוכנית לימוד, לכל תואר לחוד – אפילו בצורה דיפרנציאלית בין מחלקות שונות. שכר לימוד יכול להתבסס על היצע וביקוש ו/או על הציוד והתשתית הנדרשים ללימודים (מדעים מדויקים יותר יקרים, מדעי הרוח פחות). הות"ת (כלומר, מדינת ישראל) לא תסבסד את האוניברסיטאות בכלל – הכל לפי השוק החופשי.

אלא מה: הות"ת תסבסד באותם סכומים ענקיים (בערך שבעה מיליארד שקלים נכון להיום) את **הסטודנטים** בשכר הלימוד שעליהם לשלם (ואולי גם מלגת מחיה, שיוכלו סוף סוף ללמוד כמו שצריך), על פי מפתח של הזדקקות כלכלית בלבד (אם כי אין לי התנגדות שקריטריונים נוספים יכנסו, כגון מצוינות והתמדה בלימודים וכו'). כלומר, כל סטודנט/ית יפנה/תפנה למקצוע, למוסד (אוניברסיטה או מכללה) ולמחלקה שהוא או היא חפץ בהם ויתקבלו מי שיתקבלו ללא קשר ליכולתם לשלם. הות"ת תהפוך להיות "ועדת מלגות עליונה" (אולי אחרי טיפול ראשוני של הניירת על ידי המוסדות עצמם) – ויחלק את מלגות שכר הלימוד על פי התשלום הנדרש עבור אותו מקצוע באותו מוסד וכמובן גם על פי היכולת הכלכלית של הסטודנט [אינני נכנס כאן לעניין של מתן הלוואות טווח ארוך לסטודנטים; בהצעה הנוכחית הכל מלגה ללא צורך בהחזר].

לפני שאסביר את התועלות של שיטה כזו, יש לדעת שהיא אינה פרי דמיוני הפרוע אלא מיושמת ברמה המוסדית על ידי לא פחות מאוניברסיטת הרווארד בארה"ב. יש לה קרן (endowment) של כ- \$25 מיליארד דולר ומתוך הריבית וההשקעות שלה היא מחלקת מלגות לכל הסטודנטים באוניברסיטה על פי יכולת כלכלית אישית (או משפחתית) בלבד. כלומר, ישנה הפרדה מוחלטת בין ועדת הקבלה (ציונים, הישגים וכו') לבין ועדת המלגות. רק אחרי שהסטודנטים מתקבלים אקדמית נכנסת ועדת המלגות לפעולה, כדי להבטיח שלא יהיה אפילו סטודנט אחד שהתקבל שלא ילמד שם בגלל אי-יכולת כלכלית. כך, שהעיקרון זהה – אין זה משנה אם מפעילים את השיטה ברמה המוסדית או הלאומית.

בנוסף, יש עוד נקודה חשובה: סכומים גדולים מאד משולמים היום ע"י הות"ת לאוניברסיטאות (בעיקר) למטרות מחקר. איך זה יבוא לידי ביטוי אם מבטלים את התקצוב המוסדי? התשובה: אותה שיטה! הות"ת תתקצב את קרנות המחקר התחרותיות (עצמאיות – לא קשורות למוסדות להשכלה גבוהה) בתקציב אף גבוה מהיום, והן יתקצבו את החוקרים על בסיס הערכה מקצועית של כל פרויקט מחקר (הצעות מחקר אשר עוברות תהליך שיפוט אקדמי עיוור וכו'). שיטה זו עובדת היום אולם רק חלקית, כשחלק מתקציב המחקר עובר ישירות מהות"ת למוסדות ולא לחוקרים ספציפיים.

מה תהיה התוצאה של שיטת "ההפרטה הציבורית"? כל מוסד יצטרך להתחרות עם כל השאר, הן בנוגע לרמת ההוראה והשירותים לסטודנטים והן בנוגע לתמחור הלימודים. ניקח כמה דוגמאות: מוסד א' יחליט להפוך את החוג ללימודי X ליוקרתי (יתקבלו 50 סטודנטים בלבד עם מספר רב של מרצים) ויגבה על הלימודים 30,000 ₪ לשנה; מוסד ב' אולי ירצה לעשות אותו דבר, אולם מהר מאד יגלה שאין לו את היכולת (אולי סגל הוראה חלש, אולי תוכנית לא מושכת) ולכן ילך על מחלקה ללימודי X עם 150 סטודנטים לשנה, ויגבה עבור הלימודים 15,000 ₪ לשנה. התחרות להעלות רמה ולהוריד עלויות (התייעלות אמיתית) תהיה תמידית – וגם נמצא מהר מאד שחוגים באותו מקצוע יתחילו "לבדל" את תחומי-המשנה שלהם, דבר שגם יגדיל את היצע הקורסים בארץ כולה. תרצה ללמוד פוליטיקה במזרח הרחוק – מוסד א' מצטיין בכך; פוליטיקה של ההמיספרה הדרומית (אפריקה ואמריקה הלטינית) – מוסד ב' מתמחה בה; וכן הלאה. כמוכן, תיווצר גם דיפרנציאציה ברורה ברמתם של מוסדות שונים כמו שנהוג בכל העולם. בקיצור, מוסד לכל סוג של סטודנט ולכל סוג של תחום עניין.

ומה אם בתוך התחרות הזו מחלקה נמחקת מהמפה? האם תיתכן אוניברסיטה ללא (למשל) חוג לפילוסופיה? כן. שהרי אין אוניברסיטה בעולם המלמדת את כל המקצועות. לדוגמה, אין לימודי תקשורת בהרווארד; אין לימודי ספרות ב-MIT (אבל הספרייה שלה מחזיקה "מחלקה לספרות"), וכן הלאה. אם אין מספיק ביקוש, אז מדוע שנחזיק מחלקה בכוח? במקרה כזה, המוסד כבר ימצא את הדרך (אם הוא חושב שהדבר מספיק חשוב) לאפשר לסטודנטים שלו ללמוד כמה קורסים בפילוסופיה במוסד אחר, תוך כדי התחשבות פנימית בין שני המוסדות אשר עתה יהיו משוחררים מכבלי הות"ת.

נשאלת השאלה: אם השיטה היא של שוק חופשי במימון המדינה, מה לגבי שכר המרצים? גם כאן אין כל סיבה שהשכר לא יהיה דיפרנציאלי על פי שיקול המוסדות עצמם. אם מחלקה במוסד א' חושבת שיותר חשוב לגייס חוקרת/מרצה-"על" ולשלם לה הרבה כסף, ומחלקה מקבילה במוסד ב' מחליטה שעדיף שני מרצים זוטרים כדי שמספר הסטודנטים בכיתה יהיה קטן יותר, מדוע לא לאפשר זאת? הסטודנטים כבר "יגידו" מה עדיף מבחינתם – וייתכן מאד שסוג אחד של סטודנט יעדיף את המרצה המבריקה וסוג אחר יעדיף את הכיתה האינטימית.

חלום באספמייה? לוחשים יודעי דבר כבר מדברים בחצי קול בין כותלי האוניברסיטה על שינויים רדיקליים כאלה. בהתחשב במשבר שעובר על ההשכלה הגבוהה הציבורית, ייתכן מאד שהצעד המתבקש הוא חשיבה מחודשת, אמיצה ואף "מהפכנית" (שכבר הוכיחה את עצמה בחו"ל).

wilzis@mail.biu.ac.il